

WIKTORIA SOBCZYK¹, ANNA KOWALSKA²

Obszary Natura 2000 a działalność górnicza*

Natura 2000 Areas Versus Mining Activities

¹ Profesor doktor habilitowany inżynier, AGH Akademia Górniczo-Hutnicza, Wydział Górnictwa i Geoinżynierii, Katedra Inżynierii Środowiska i Przeróbki Surowców, Polska

² Doktor inżynier, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie, Instytut Matematyczno-Przyrodniczy, Polska

Streszczenie

W Polsce w obrębie sieci Natura 2000 znajduje się wiele istotnych z punktu widzenia rozwoju gospodarczego złóż kopalin dostarczających strategicznych surowców. W artykule scharakteryzowano cele programu Natura 2000 na tle założeń zrównoważonego rozwoju kraju. Wskazano przyczyny konfliktów między przyrodnikami a górnikiem na obszarach chronionych, gdzie występują złoża kopalin. Konflikty dotyczą pogodzenia wymogów ochrony gatunków chronionych i siedlisk z poszczególnymi formami użytkowania obszarów. Zaprzestanie wydobycia lub jego znaczące ograniczenie mogą powodować wzrost cen oraz zwiększenie niekoncesjonowanego wydobycia. Chcąc ochronić środowisko, możemy mu nieświadomie zaszkodzić, gdyż nielegalne wydobycie kruszywa z koryt rzecznych lub płytko zalegających złóż może zagrazać faunie, florze a także złożom, które są częścią składową środowiska. Racjonalny sposób wydobycia oraz kreatywnie prowadzona rekultywacja wnoszą do środowiska nową jakość.

Słowa kluczowe: sieć Natura 2000, ochrona środowiska, górnictwo, eksploatacja kopalin

Abstract

From the economic point of view, there are numerous important mineral deposits in Poland within the Natura 2000 network, which provide strategic natural resources. The article discusses aims of the Natura 2000 program in the context of country's sustained development. Reasons of conflicts between naturalists and miners have been indicated with respect to the protected areas, where mineral deposits can be found. These conflicts are related to the compliance of protected species and habitat requirements with different forms of area usage. The disruption of output or significant reduction may lead to increase in prices or illegal output. In pursuit of environment protection, we may damage it unconsciously because illegal ore extraction from river channels or positioned near the surface may endanger the fauna and flora as well as minerals which are part of the environment. The rational extraction and creative rehabilitation bring new quality to the environment.

Keywords: Natura 2000 network, environmental protection, mining, exploitation of minerals

* Publikacja zrealizowana w ramach pracy statutowej KIŚiPS AGH nr 11.11.100.482.

Wstęp

Kraje Unii Europejskiej realizują program gospodarczy zgodny z ideą zrównoważonego rozwoju. Mówi o tym dokument Komisji Europejskiej „Wytyczne Komisji Europejskiej dotyczące podejmowania nowej działalności wydobywczej w zakresie surowców nieenergetycznych” (Engel, 2009, s. 15). Złoża kruszyw naturalnych różnią się między sobą wielkością, zasobnością, jakością kopaliny, grubością nadkładu, natomiast wspólną ich cechą jest statyczność (występowanie *in situ*).

W obrębie sieci Natura 2000 znajduje się wiele złóż kopalin dostarczających strategicznych surowców, istotnych z punktu widzenia rozwoju gospodarczego Polski. Złoża te są nierównomiernie rozłożone na terenie kraju, podobnie jak obszary sieci Natura 2000. Liczba złóż kruszywa naturalnego w Polsce w obrębie obszarów Natura 2000 przekracza 300, w tym ponad 100 złóż jest eksploatowanych i 40 tymczasowo czynnych. Udokumentowano niemal 150 złóż jako niezagospodarowane o zasobach rozpoznanych szczegółowo, rozpoznanych wstępnie lub złoża, których eksploatacja została zaniechana. Obszary sieci, w których znajdują się złoża, wahają się od 15 do 40% wszystkich obszarów wyznaczonych w danym województwie (Pietrzyk-Sokulska, 2009, s. 22). Na przykład w województwie podkarpackim odnotowano 11 złóż pokrywających się z obszarami Natura 2000, natomiast w województwie małopolskim 6 złóż.

Ważnym dokumentem opisującym szczegółowo przyczyny i wpływ działalności wydobywczej na środowisko przyrodnicze o dużym znaczeniu dla Wspólnoty są „Wytyczne Komisji Europejskiej dotyczące podejmowania nowej działalności wydobywczej w zakresie surowców nieenergetycznych” (Komisja Europejska, 2010). Wytyczne obejmują m.in. instrukcję, jak rozróżnić oddziaływania znaczące od nieznaczących dla narażonych na nie gatunków lub siedlisk.

W publikacji *Natura 2000 i górnictwo odkrywkowe na początku XXI w. – trudne partnerstwo* (Seremet, Górecki, 2010, s. 26) zwrócono uwagę na fakt, że w Polsce sieć Natura 2000 obejmuje, w przeciwieństwie do wielu innych krajów, zbyt dużą liczbę zagospodarowanych i niezagospodarowanych złóż. Podczas wyznaczania sieci zabrakło konsultacji z geologami i górnikami, czego efektem są częste konflikty między górnikami a przyrodnikami. Autorzy uważają, że sieć Natura 2000 w warunkach polskich jest zbyt restrykcyjną formą przyrody, gdyż ogranicza dostępność terenów złożowych o wysokich walorach surowcowych. Zagadnieniem dotyczącym konfliktów pomiędzy górnictwem odkrywkowym a siecią Natura 2000 zajmowali się również Badera (2012, s. 13-14), Markowicz (2010, s. 8–9), Kowalska i Sobczyk (2014). Ptak (2011) dokonała klasyfikacji złóż na obszarach Natura 2000 oraz utworzyła rankingi złóż obszarów Natura 2000 waloryzujące je pod kątem możliwości odkrywkowej eksploatacji.

Z przeprowadzonych studiów literatury wynika, że temat jest bardzo interesujący z punktu widzenia ochrony przyrody oraz eksploatacji kruszyw. Z drugiej

strony, analizując przeprowadzone badania w tej dziedzinie, należy się zastanowić, jaki rzeczywisty wpływ na obszary chronione ma eksploatacja kruszyw i jak powinna być prowadzona rekultywacja, aby przyniosła wymierne korzyści.

Cele programu Natura 2000

Nadmierna eksploatacja zasobów środowiska może być katastrofalna w skutkach dla całej planety. Ochrona środowiska stała się jednym z podstawowych celów polityki ekologicznej krajów europejskich. Dzięki temu możliwe było opracowanie wspólnych podstaw prawnych w tym zakresie. Jednym z pierwszych aktów była konwencja ramsarska (1971), której celem były ochrona i utrzymanie w niezmienionym stanie obszarów wodno-błotnych, ze szczególnym uwzględnieniem populacji ptaków wodnych zamieszkujących te tereny lub okresowo w nich przebywających. Celem konwencji bońskiej (1979) jest ochrona dzikich zwierząt migrujących, natomiast konwencji berneńskiej (1979) – ochrona gatunków dzikiej fauny i flory oraz ich siedlisk naturalnych, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony gatunków zagrożonych i ginących.

Powyższe umowy międzynarodowe nie zapewniły wymiernych korzyści dla środowiska, toteż formułuje się kolejne dokumenty określające fundamentalne zasady w polityce społeczno-gospodarczej i środowiskowej. W 1992 r. w Rio de Janeiro przyjęto konwencję o zachowaniu różnorodności biologicznej określającą zasady ochrony, pomnażania i korzystania z zasobów bioróżnorodności. Aby umożliwić osiągnięcie wyznaczonych celów, w ramach Wspólnoty Europejskiej w 1979 r. przyjęto Dyrektywę o ochronie dziko żyjących ptaków (Dyrektywa, 1979). Ściśle powiązany i bardziej rozbudowany aktem prawnym jest przyjęta w 1992 r. Dyrektywa w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Dyrektywa, 1992). Obie zastąpiono nową dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (Dyrektywa, 2009). Dzięki temu realizuje się spójną politykę ochrony zasobów przyrodniczych na całym obszarze Unii Europejskiej. Sieć tworzą wyznaczone w ramach Dyrektyw Ptasiej i Siedliskowej obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO) oraz specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO). Do wyznaczania obszarów Natura 2000 zostały zobowiązane wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej. Aby polepszyć ekologiczną spójność sieci Natura 2000, państwa członkowskie dążą do pobudzania zagospodarowania elementów krajobrazu, takich jak korytarze ekologiczne i ostoje, które odgrywają znaczącą rolę w migracji i rozprzestrzenianiu się dzikich gatunków.

Obszary Natura 2000 zostały utworzone w celu ochrony rzadkich gatunków roślin i zwierząt oraz charakterystycznych siedlisk przyrodniczych mających znaczenie dla ochrony wartości przyrodniczych całej Europy (Biuletyn KE, 32). Warto zauważyć, że ochrona nie dotyczy całej bioróżnorodności, ale wyszczególnionych około 1500 zagrożonych gatunków: roślin, zwierząt (w szczególności

ści ptaków, które ze względu na przemieszczanie się na duże odległości oraz z powodu uwarunkowań historycznych traktowane są osobno), ekosystemów – poprzez ochronę siedlisk przyrodniczych. System obszarów cennych przyrodniczo, tworzących spójną funkcjonalnie całość głównie dzięki korytarzom ekologicznym, umożliwi lepsze niż w przypadku odizolowanych ekosystemów przeciwstawienie się niekorzystnym zmianom środowiska. Sposób ochrony w poszczególnych obszarach nie jest ogólnie wskazany, jednak dla oceny skuteczności działań ochronnych obowiązkowe jest prowadzenie monitoringu stanu siedlisk przyrodniczych, siedlisk gatunków roślin i zwierząt oraz ich populacji.

Powyższe cele stanowią podstawę zachowania równowagi w środowisku oraz prawidłowego przebiegu procesów przyrodniczych mających decydującą rolę w stabilności i trwałości przyrody oraz duże znaczenie dla możliwości funkcjonowania obecnych i przyszłych pokoleń.

Krajom unijnym nie udało się osiągnąć założonego celu, jakim było powstrzymanie utraty różnorodności biologicznej do 2010 r. Udział procentowy gatunków zagrożonych wyginięciem nadal pozostaje wysoki. Siedliska ulegają niszczeniu bądź całkowitemu wyginięciu. Duży wpływ na tę sytuację ma zmiana użytkowania ziemi. W ciągu ostatnich kilkunastu lat w Europie zmniejszył się udział terenów podmokłych o ponad 1000 km² oraz łąk o 4000 km² przy jednoczesnym wzroście sztucznych powierzchni o 8% (12 500 km²) (Biuletyn KE, 27). Aby powstrzymać degradację ekosystemów oraz utratę różnorodności biologicznej, należy włączyć ochronę środowiska do wszystkich polityk sektorowych.

Przyczyny konfliktów na obszarach Natura 2000

Do czasu wstąpienia do Unii Europejskiej na terenie Polski obowiązywały różne formy ochrony przyrody, z których najbardziej restrykcyjne były (i są) rezerwy przyrody i parki narodowe, w których nie dopuszcza się gospodarczej działalności ludzkiej. Cechą charakterystyczną europejskiej sieci Natura 2000 jest dopuszczenie działalności gospodarczej pod warunkiem respektowania ochrony zagrożonych siedlisk, gatunków roślin i zwierząt. Wymagane jest przeprowadzenie rygorystycznej procedury oceny oddziaływania na obszary Natura 2000. W ocenie brane są pod uwagę kwestie społeczne, ekonomiczne i gospodarcze, jednak najważniejsza jest ochrona bioróżnorodności oraz siedlisk mających znaczenie dla Wspólnoty. Europejska sieć Natura 2000 daje szansę rozwoju obecnym i przyszłym pokoleniom. Dzięki temu programowi przyszłe pokolenia odziedziczą środowisko naturalne w niezmiennym lub podobnym stanie.

Plan lub przedsięwzięcie może być zrealizowane, jeżeli nie wpłynie niekorzystnie na dany teren oraz w stosownych przypadkach po uzyskaniu opinii społeczeństwa. Realizowane są również plany lub przedsięwzięcia, które negatywnie wpływają na dany teren przy zastosowaniu środków kompensujących. Warun-

kiem jest brak rozwiązań alternatywnych lub wymagana realizacja z powodów o charakterze zasadniczym, wynikających z nadrzędnego interesu publicznego, w tym interesów mających charakter społeczny lub gospodarczy (Engel, 2009, s. 27; Pietrzyk-Sokulska, 2009, s. 22). Dyrektywa Rady 92/43/EWG w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory określa relacje pomiędzy ochroną, rozwojem a zagospodarowaniem ziemi, tak aby zapewnić zrównoważony rozwój terenów, na których znajduje się sieć Natura 2000. Dyrektywa nie skupia się tylko na ochronie gatunków i siedlisk, ale również bierze pod uwagę interesy społeczeństwa, stosując odstępstwa od niektórych przepisów (Biuletyn KE, 28).

Tereny Natura 2000 w Europie stanowią 17% powierzchni, toteż skala problemu jest bardzo duża. Obszary te są wykorzystywane do innych celów niż ochrona przyrody. Ponad 1/3 obszarów znajduje się na terenach rolniczych, pozostała część wykorzystywana jest m.in. dla celów leśnictwa, rybołówstwa i rekreacji. To właśnie ochrona środowiska oraz formy zagospodarowania tego samego terenu są najważniejszą przyczyną konfliktów. Należy zrozumieć ich mechanizmy konfliktogenne, aby rozwiązywać powstające spory.

Najczęściej pojawiają się dwa typy konfliktów. Pierwszy dotyczy pogodzenia wymogów ochrony gatunków chronionych i siedlisk występujących na danym terenie z poszczególnymi formami użytkowania obszarów. Właściciele oraz użytkownicy obawiają się zmiany lub ograniczenia aktualnego wykorzystania gruntów, zbyt niskiego odszkodowania oraz utraty niezależności. Tego rodzaju konfliktów można uniknąć lub przynajmniej zmniejszyć ich intensywność poprzez odpowiednią kompensację oraz zachęty w formie finansowej, nieskomplikowane i efektywne procedury administracyjne, odpowiednią wiedzę naukową oraz rozwój innowacyjnych praktyk.

Drugim rodzajem konfliktów dotyczy organizacji procesu planowania zarządzania obszarami Natura 2000. Właściciele i użytkownicy gruntów wymagają większego niż dotąd wpływu na sposób zarządzania. Aby zapobiegać tego rodzaju konfliktom, należy umożliwić uczestnictwo zainteresowanym stronom w podejmowaniu decyzji dotyczących zarządzania obszarami, zapewnić udział społeczeństwa oraz odpowiednią komunikację i informację, jak również dołożyć wszelkich starań, aby sieć Natura 2000 była integralną częścią ram planowania przestrzennego i strategii planowania użytkowania gruntów. Istotna jest w tym zakresie edukacja pracowników organów odpowiedzialnych za ochronę przyrody lub osób zarządzających obszarami w zakresie komunikacji i umiejętności prowadzenia dyskusji (Biuletyn KE, 29).

Sieć Natura 2000 znajduje się w bardzo poważnym konflikcie z przemysłem, zwłaszcza z górnictwem odkrywkowym ze względu na charakter złóż mineralnych (Sobczyk, Kowalska, 2014, s. 120–122; Sobczyk, Kowalska, Sobczyk, 2014, s. 159–166). Wiele obszarów chronionych zostało wyznaczonych

w obrębie zagospodarowanych i niezagospodarowanych złóż piasków i żwirów, powodując potencjalne zagrożenie zaniechania eksploatacji. Zwiększone zapotrzebowanie na kruszywo mineralne spowodowane jest wzmożonym procesem budowy sieci autostrad w Polsce. Ponieważ kopaliny można wydobyć tylko tam, gdzie są jej złoża, stanowi to istotny problem, zwłaszcza gdy teren zalegania złoża pokrywa się z obszarem Natura 2000.

Podsumowanie

Intensywny rozwój cywilizacyjny ma ogromny wpływ na środowisko naturalne. Wywołuje wiele negatywnych następstw, m.in. spadek różnorodności biologicznej oraz fragmentację ekosystemów. Wydobycie kruszywa naturalnego w negatywny sposób oddziałuje na środowisko. Jednak zbyt krytyczne podejście do zmian powodowanych przez górnictwo sprawia, iż nie zauważa się pozytywnego wpływu tej działalności. W Polsce rozwój budownictwa i drogownictwa opiera się głównie na krajowych zasobach kruszyw naturalnych. Zaprzeszczenie wydobycia lub jego znaczne ograniczenie spowoduje wzrost cen oraz zwiększenie niekoncesjonowanego wydobycia. Chcąc ochronić środowisko, możemy mu nieświadomie zaszkodzić, gdyż nielegalne wydobycie kruszywa z koryt rzecznych lub płytko zalegających złóż może zagrażać nie tylko faunie i florze, ale też złożom, które są częścią składową środowiska. Brak spojrzenia w przyszłość nie pozwoli dostrzec potencjalnych korzyści, jakich dostarcza działalność górnictwa, pod warunkiem że wydobycie prowadzone jest w sposób zrównoważony, a kreatywnie prowadzona rekultywacja wnosi do środowiska nową jakość.

Literatura

- Badera, J. (2012). Ocena ryzyka konfliktów społeczno-środowiskowych związanych z działalnością górnictwa skalnego. *Kopaliny*, 1, 12–15.
- Biuletyn KE 27. *Biuletyn Komisji Europejskiej*, 27.
- Biuletyn KE 28. *Biuletyn Komisji Europejskiej*, 28.
- Biuletyn KE 29. *Biuletyn Komisji Europejskiej*, 29.
- Biuletyn KE 32. *Biuletyn Komisji Europejskiej*, 32.
- Dyrektywa (1979). Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z 30.11.2009 w sprawie ochrony dzikiego ptactwa. Pobrane z: <https://www.teraz-srodowisko.pl/prawo/dyrektywa-z-dnia-30-11-2009-l-20-7-368.html> (1.12.2018).
- Dyrektywa (1992). Dyrektywa Rady 92/43/EWG z 21.05.1992 w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory. Pobrane z: <http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/pl> (31.10.2018).
- Dyrektywa (2009). Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z 30.11.2009 w sprawie ochrony dzikiego ptactwa. Pobrane z: <https://www.teraz-srodowisko.pl/prawo/dyrektywa-z-dnia-30-11-2009-l-20-7-368.html> (11.11.2018).
- Engel, J. (2009). *Natura 2000 w ocenach oddziaływania przedsięwzięć na środowisko*. Warszawa: Ministerstwo Środowiska.
- <http://docplayer.pl/11594819-Wytyczne-ke-dotyczace-podejmowania-nowej-dzialalnosci-wydobywczej-w-zakresie-surowcow-nieenergetycznych-11.html> (3.11.2018).
- Markowicz, M. (2010). Negatywny wpływ górnictwa odkrywkowego – fakty i mity. *Kopaliny*, 2, 8–9.

- Pietrzyk-Sokulska, E. (2009). Ostoje sieci Natura 2000 jako element środowiskowych uwarunkowań eksploatacji kopalni. *Górnictwo Odkrywkowe*, 2–3, 16–26.
- Pietrzyk-Sokulska, E., Kulczycka, J., Henclik, A. (2008). Sieć obszarów chronionych Natura 2000 a złoża kopalni w Polsce – konflikt czy korzyść. *Kopalni*, 1, 58–61.
- Ptak, M. (2011). *Metoda oceny możliwości prowadzenia odkrywkowej działalności górniczej oddziałującej na obszary Natura 2000*. Praca doktorska AGH. Kraków.
- Seremet, E., Górecki, J. (2010). Natura 2000 i górnictwo odkrywkowe na początku XXI w. – trudne partnerstwo. *Kopaliny*, 6, 23–30.
- Sobczyk, W., Kowalska, A. (2014). Ocena wpływu eksploatacji złóż żwirów w Myscovej na środowisko przyrodnicze doliny Wisłoki. *Przegląd Górniczy*, 70(5), 117–123.
- Sobczyk, W., Kowalska, A., Sobczyk, E.J. (2014). The Use of AHP Multi-Criteria Method and Leopold Matrix to Assess the Impact of Gravel and Sand Pits on the Environment of the Jasiołka Valley. *Mineral Resources Management*, 30(2), 157–172.